

بررسی و عناصر مهم درون‌مایه شعر کودک در دهه ۸۰ (۱۳۸۰-۱۳۹۰)

دکتر ماندانا علیمی*

استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر، ایران
(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۲/۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۹/۱۸)

چکیده

بررسی درون‌مایه شعر کودک یکی از روش‌هایی است که نشان می‌دهد، شاعران هر عصر و زمان به کدام‌یک از جنبه‌های درون‌مایه‌ای شعر پرداخته‌اند و براساس نتایج می‌توان عوامل موثر بر آن را بررسی کرده یا اینکه با مطالعات قبل از آن مقایسه کرد؛ در پژوهش حاضر، به بررسی اشعار چاپ‌شده در دهه ۸۰ پرداخته شده است. مضامین مورد بررسی شامل طبیعت‌گرایی (سیاسی اجتماعی)، سرگرم‌کننده و لذت‌بخش، دینی، علمی (آموزشی و تربیتی اخلاقی) بود. نتایج نشان داد که اشعار با مضامین طبیعت‌گرا، با ۳۷/۹ درصد و تربیتی اخلاقی با ۲/۷ درصد به ترتیب، بیشترین و کمترین درصد از کل اشعار بررسی شده را شامل شد. در اشعار با مضامین طبیعت‌گرا، حیوانات با ۴۲/۳ درصد و شب و روز با ۲/۸ درصد به ترتیب، بیشترین و کمترین درصد را به خود اختصاص دادند؛ گفتنی است این مسأله تحقیق و بررسی بیشتری از نظر جامعه‌شناسی و اتفاقاتی را که در این دهه رخ داده، می‌طلبد. اینکه چرا شاعران شعرهایی با مضامین تربیتی اخلاقی، علمی، آموزشی و دینی را کمتر سروده‌اند، جای بحث و بررسی دارد و اینکه چرا مضامین طبیعت‌گرا و سیاسی اجتماعی، بیشترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند، می‌تواند تحقیق دیگری را شامل شود.

واژه‌های کلیدی: درون‌مایه شعر، دهه هشتاد و شعر کودک.

* mandana_alimi@yahoo.com

مقدمه

وجود کودکان در سنگ‌نگاره‌های مختلف، دلیل اهمیت آنهاست. در نخستین نقش برجسته که تاج‌گذاری اردشیر اول است، در پشت سر شاپور اول دیده می‌شود که دست راست خود را به علامت احترام و شاید سوگند بلند کرده است و در مکان شاه و مظهر خدا دو بچه دیده می‌شوند که اگر از خاندان شاهی باشند، وجود آنها توجیه‌کننده موفقیت کودکان به‌عنوان یک طبقه در جامعه حکومتی است. لوح‌های گلی تخت‌جمشید و نوشته‌های گاته‌ها گواهی می‌دهد که کودکان و زنان در ایران باستان از آزادی و امتیازهای خاص برخوردار بودند. در شاهنامه نیز وقتی اسفندیار مرگ را در پیش چشم می‌بیند، از رستم می‌خواهد تا بهمن را تربیت کند. برخی رسم‌های عامه نیز نماینده حسن توجه به پرورش کودکان و علاقه‌مندی به سعادت آنهاست. (بزی، ۱۳۸۷: ۴)

بزی در مقاله خود می‌نویسد: پارسیان کار قصه‌گویی و خنیاگری را با هم درآمیختند و با داستان و افسانه‌های سودمند کارهای ایزدان و مردان نامی را گاه با نوای موسیقی برای کودکان بازمی‌گویند.

در جامعه ایرانی، به چهار امر مهم در تربیت کودکان توجه شده است:

۱. هنرهای تن که هدفش داراشدن زیبایی، برازندگی اندام، فراگیری سواری، اسب‌دوستی، کمان‌داری، نیزه‌افکنی و شکار است؛
۲. پرورش فکری که بیشتر در آموزه‌های دینی و فضایل انسانی چون جوانمردی، مردمی، عشق به راستی، وفاداری به پیمان‌ها و دادگری است؛
۳. اصول اخلاقی که هدفش کسب فضیلت‌های اخلاقی، فرمانروایی بر خویشان، بی‌یازی، خرسندی، سپاس‌گزاری و توجه به آبادی کشور و بخشندگی است؛
۴. ایرانیان با توجه به دین اسلام، همیشه دوران کودکی را به‌عنوان حساس‌ترین دوره رشد انسان نگریده و معتقدند که نهاد کودکان براساس فطرتی پاک و دست‌نخورده پی‌ریزی شده است. (بزی، ۱۳۸۷: ۴)

تاریخچه ادبیات کودک در ایران:

پیشینه ادبیات کودک و نوجوان در ایران را می‌توان به چند بخش تقسیم کرد:
 الف) پیش از اسلام؛ ب) پس از اسلام تا نهضت مشروطه؛ ج) پس از مشروطه تا ۱۳۴۰؛
 د) از ۱۳۴۰ تا پیروزی انقلاب اسلامی؛ ه) از ۱۳۵۷ تا دو دهه بعد (پس از پیروزی انقلاب اسلامی)

الف) پیش از اسلام:

ادبیات پیش از اسلام بیشتر شفاهی است و در قالب‌هایی مانند لالایی، ترانه، افسانه، قصه، حکایت، شعر و چیستان شکل گرفته است. نوعی دیگر از این دوره، تربیتی و آموزشی بود.

ب) پس از اسلام تا نهضت مشروطه:

ادبیات کودک پیش از مشروطه را از جهتی می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد: خواص، آموزشی، کهن و فرهنگ عامه.

ادبیات خواص شامل کتاب‌هایی است که برای گروه خاصی از کودکان و نوجوانان نوشته شده: «اندرزنامه‌ها» مثل قابوس‌نامه و سیاست‌نامه.
 ادبیات آموزشی: تا پیش از تأسیس مدرسه‌های جدید در عصر مشروطه، آموزش در مکتب‌خانه‌ها و مدارس دینی بود و فرزندان طبقات بالا و نخبگان سیاسی نزد معلمان خصوصی آموزش می‌دیدند.

ادبیات کهن نیز مانند کلیله و دمنه، مرزبان‌نامه، تاریخ طبری و... است.
 ادبیات فرهنگ عامه بیشتر شامل قصه‌ها و مثل‌ها، چیستان‌ها و ترانه‌ها و شعرهای عامیانه است که در میان توده مردم به صورت شفاهی رایج بود.

ج) پس از نهضت مشروطه (۱۳۴۰ - ۱۲۸۰):

در این دوره بیشتر تقلید از غرب صورت می‌گرفت و در عرصه ادبیات به صورت ترجمه بروز کرد. ترجمه کتب کودکان از همین زمان آغاز شد. در این دوره، نخستین بار نویسندگان و شاعران برای بچه‌ها داستان نوشتند و شعر سرودند. در این دوره، مهدی

قلی‌خان در سال ۱۳۰۸، جنگی تصویری با حروف درشت، مستعمل بر چند قصه و نیز شعر سروده از خودش، یحیی دولت‌آبادی و ایرج‌میرزا با مضمون تعلیمی فراهم آورد. در همین دوره، محمدتقی بهار، اشرف‌الدین حسینی (نسیم شمال) و پروین اعتصامی هم اشعاری آموزشی سرودند.

از سال ۱۳۰۰، تولید آثار ادبی و خواندنی‌های کودکان و نوجوانان فزونی گرفت شخصیت‌های معتبر این دوره عبارت‌اند از: جبار باغچه‌بان با آثاری در قالب شعر، نمایش‌نامه و قصه چون خانم خزوک، پیر و ترب، گرگ و چوپان، مجادله دو پری، شیر و باغبان، شنگول و منگول؛ علی‌نقی وزیری با مجموعه شعرهای کوتاه با نام «خواندنی‌های کودکان افسانه‌هاست» (۱۳۱۵)؛ فضل‌الله صبحی مهدی با گردآوری قصه‌های عامیانه ایران و بازگویی آن‌ها برای کودکان در رادیو (۱۳۱۹) و انتشار آن‌ها به صورت کتاب؛ عباس یمینی شریف با آثاری چون آواز فرشتگان، گریه‌های شیپورزن، بازی با الفبا و افرادی چون یحیی دولت‌آبادی، صادق هدایت، نیما یوشیج، پروین اعتصامی نام برد. بازنویسی متون کهن یکی از فعالیت‌های این دوره است که این کار توسط شیخ محمدحسن تهرانی آغاز شد و از ادامه‌دهندگان آن می‌توان به محمدبن‌یوسف مازندرانی اشاره کرد. در این دوره، شعر کودک شکل گرفت که می‌توان در این عرصه از شاعرانی چون نیما یوشیج، پروین اعتصامی و ایرج‌میرزا، ملک‌الشعرا بهار و نسیم شمال نام برد. همچنین در این دوره ترجمه رواج یافت که از جمله مترجمان این دوره حسین دانش، علی‌نقی وزیری، روحی ارباب، مه‌ری آهی، محمدتقی فخرایی‌گیلان معروف هستند. نخستین کتاب مصور کودکان در این دوره توسط محمدبن‌یوسف مازندرانی با نام «الفبای مصور» منتشر شد. از کتاب‌های تصویری مخصوص کودکان می‌توان به موش و گربه، کدوی قلقله‌زن، پروانه‌ها و باران اشاره کرد. در این دوره، نشریات کودک نیز شکل گرفت که مجله دانش‌آموز نونهالان، سپیده فردا، بازی کودکان، کیهان بچه‌ها، اطلاعات دختران و پسران از نمونه‌های آن است. (همان)

(د) از ۱۳۴۰ تا پیروزی انقلاب اسلامی:

دههٔ چهل سرآغاز دورهٔ جدیدی در ادبیات کودک بود. در این دوره، ادبیات تألیفی و تصویرگرایی ایرانی در برابر ادبیات ترجمه و تصویرهای خارجی روندی روبه‌رشد داشت و رویکرد نویسندگان به‌جای تعلیمی و تہذیبی، رویکردی ادبی و تخیلی بود. نویسندگان و شاعران این دوره دو دسته‌اند:

۱. شاعران و نویسندگانی که نویسنده و شاعر کودک نبوده‌اند، اما گاهی کتاب‌هایی برای بچه‌ها نوشته‌اند مانند نیما یوشیج، فروغ فرخزاد، بهرام بیضایی، غلام‌حسین ساعدی، امین فقیری، مهرداد بهار، احمد شاملو و سیاوش کسرایی.

۲. شاعران و نویسندگانی که به‌عنوان شاعر و نویسندهٔ کودک شهرت داشته‌اند مانند مهدی آذرینزدی، صمد بهرنگی، محمود کیانوش، احمدرضا احمدی، هوشنگ مرادی‌کرمانی، رضا رهگذر، نادر ابراهیمی، م. آزاد، عباس کیارستمی، علی‌اشرف درویشیان، غلام‌رضا امامی، محمود حکیمی، نسیم خاکسار، قدسی قاضی‌پور، پروین دولت‌آبادی، شکور لطفی و مرتضی رضوان.

شعر در این دوره در قالبی هنرمندانه ظهور کرد. بهترین شاعر و نظریه‌پرداز شعر کودک در این دوره، محمود کیانوش است که او را «پدر شعر کودک ایران» نامیده‌اند. پس از آن می‌توان از پروین دولت‌آبادی نام برد.

در این دوره، جریانی برای خلق کتاب‌های تصویری پدید آمد که پیش‌تاز آن کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بود و فرشید مثقالی از برجسته‌ترین تصویرگران آن است. همچنین بعضی از آثار معتبر مشهور کودکان جهان به فارسی ترجمه شد. در سال ۱۳۴۰، کتاب *ادبیات کودکان* از علی‌اکبر شعاری‌نژاد چاپ شد. (شاه‌آبادی، ۱۳۸۲: ۱۲۳)

ه) پس از پیروزی انقلاب اسلامی:

دههٔ اول (۱۳۶۸ - ۱۳۵۸): نویسندگان نسل جدید بیشتر با توجه به تجربیات خود و نه تکیه بر گذشتگان نگاشتند، اغلب از پختگی کافی برخوردار نبودند و در مضامین و شیوه‌های ادبی تنوع ایجاد شد.

دهه دوم (۱۳۷۸ - ۱۳۶۸): ادبیات کودک به سوی حرفه‌ای شدن حرکت کرد. نخست نویسندگان و شاعران تحت تأثیر انقلاب و جنگ قرار گرفتند، اما به تدریج آثار فانتزی رواج یافت و ارزش‌های بومی و گنجینه‌های کهن ادبیات ایرانی تقویت شد. بازنویسی و بازآفرینی ادبیات کهن نیز رواج یافت. همچنین نسبت تألیف به ترجمه افزایش یافت. تصویرگری کتاب کودک در این دو دهه به سبب افزایش متون تألیفی، گسترش نشر در حوزه غیردولتی و افزایش تعداد نشریات رفته‌رفته گسترش پیدا کرد. مطبوعات از نظر تنوع گروه‌های سنی، تخصصی شدن موضوعی، تقویت بخشی علمی، تعامل بیشتر با مخاطب اهمیت دادن به مخاطبان و تعدد رشد می‌یابند. (همان: ۱۲۴)

طبیعت‌گرایی:

۳۷/۹ درصد اشعار بررسی شده دارای مضامین طبیعت‌گرایانه بوده‌اند. اگر بپذیریم که انسان در مجموعه اکوسیستم کره زمین جزو این اکوسیستم بوده و متعلق به بخش زنده آن است، می‌تواند در آن با سایر موجودات زنده میکروسکوپی و ماکروسکوپی و همچنین موجودات غیرزنده روابط متقابلی داشته باشد. مسلماً این روابط می‌تواند در نگاه شاعران که برای بزرگسالان یا کودکان و نوجوانان شعر می‌سرایند، تأثیرگذاری خود را در شعر سروده‌شده نمایان سازد.

شاعر کودک تمام طبیعت را جاندار می‌بیند و نشانه‌های آن را در شعر خود ماهرانه بیان می‌کند. شاعر شامه‌ای قوی دارد؛ او بوی سبزه و صحرا و غنچه و یونجه و نوبهار را حس می‌کند، می‌بوید و درک می‌کند؛ گنجشک را می‌فهمد و طبیعت و آسمان و زمین را سرشار از بو می‌داند؛ به‌عنوان مثال نام یکی از زیباترین مجموعه شعری جعفر ابراهیمی، شاعر بلندآوازه معاصر «بوی کال یاس» و «بوی گنجشک» است. بعضی از شعرهای او نیز بانام «بوی ربنا»، «بوی هوا»، «بوی خدا» و «بوی گندم» است. این شاعران از طریق بویایی، عطر دل‌انگیز طبیعت در شعرشان را می‌فهمند و به مخاطب خود منتقل می‌کنند.

به تعبیر ژاک شارپانترو «هنوز هم جلوه‌های گوناگون طبیعت موضوع اصلی اشعار است و هنوز هم وقتی از خوانندگان مجلات می‌پرسیم، از چه چیز شعر بیشتر خوششان می‌آید؟ اغلب می‌گویند، از توصیف جالبی که از طبیعت می‌شود».

(زرقانی و عباس‌پورنوغانی، ۱۳۸۶: ۱۲۶)

طبیعت و تمام عوامل و عناصری که اجزای آن را تشکیل می‌دهند، می‌توانند ابزاری برای ورود به دنیای رنگ‌ها و زیبایی‌های خاص خود باشد. دنیای کودکی سرشار از تحرک، تحول و دگرگونی است که نمود بارز آن را می‌توان در تمام عناصر طبیعت که خداوند متعال خلق نموده است، مشاهده کرد. این هماهنگی بین کودک و طبیعت بسیار زیبا و وصف‌ناپذیر است. درک این هماهنگی و علاقه بین کودک و طبیعت توسط شاعران کودک است که موجب می‌شود بیشتر اشعار آن‌ها دارای مضامین طبیعت‌گرا باشد. بررسی زرقانی و عباس‌پورنوغانی نشان می‌دهد که از مجموعه اشعار کودک بررسی شده دهه هفتاد، ۵۸۴ شعر به طبیعت پرداخته است که بیشترین تعداد را در بین این مضامین داراست.

(زرقانی و عباس‌پورنوغانی، ۱۳۸۶: ۱۷۱)

استادزاده یک بررسی محتوایی از ۲۸۴ شعر کودکانه پروین دولت‌آبادی (مجموعه شعرهای «بر قایق ابرها» و «گل بادام») انجام داده است که در نتیجه آن، اشعار طبیعت‌گرا ۳۳ درصد را شامل شد. (استادزاده، ۱۳۹۱: ۳۰) اسلامی در مطالعه‌ای، درون‌مایه ادبیات کودک (شعر) از دهه شصت تا هشتاد را تحلیل کرده است و از مجموع اشعار بررسی شده، ۳۹/۷ درصد دارای درون‌مایه طبیعت بوده‌اند که بیشترین تعداد را در بین مضامین مورد بررسی شامل می‌شوند. (اسلامی، ۱۳۹۲: ۹۰)

جدول ۴-۱: درصد مضامین شعرهای بررسی شده دهه هشتاد

ردیف	مضامین	درصد
۱	طبیعت‌گرا	۳۷,۹
۲	سیاسی-اجتماعی	۲۸,۴
۳	سرگرم‌کننده و لذت‌بخش	۱۶,۹
۴	دینی	۹,۳۲

۵	علمی-آموزشی	۵
۲,۷	تربیتی-اخلاقی	۶
۱۰۰		جمع

نتایج بررسی اشعار کودک جمع‌آوری شده از دهه هشتاد نشان می‌دهد که حدود ۳۷/۹ درصد مربوط به مضامین طبیعت‌گراست (جدول ۴-۱)؛ بنابراین به نظر می‌رسد اشعار ارائه شده در این دهه، همانند دهه‌های شصت و هفتاد دارای مضامین طبیعت‌گرای بیشتری نسبت به سایر مضامین است. در حقیقت، شاعران به این نکته ظریف دقت کافی داشته و تلاش نموده‌اند که با توجه به روحیات کودکان، اشعار خود را بیشتر در قالب مضامین طبیعت‌گرا ارائه کنند. آن‌ها دریافته‌اند، اشعاری که بتواند با مخاطب ارتباط برقرار کند، تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت و کودکان رغبت بیشتری به خواندن آن‌ها دارند؛ بنابراین خواننده با اشعاری مواجه می‌شود که در آن‌ها، شاعر از زبان پدیده‌های طبیعی با کودکان در رابطه با کار و تلاش و جاری بودن زندگی سخت می‌گوید:

صبح‌ها در گوش باغ
 باد هوهو می‌کند
 برگ‌ها را از زمین
 خوب جارو می‌کند
 یک کلاغ پرسپاه
 می‌پرد از روی بام
 با صدای قارقار
 می‌کند بر من سلام
 باز هم از اشک ابر
 باغ خندان می‌شود
 زیر بالِ مادرش

جوجه پنهان می شود
 نغمه های یک خروس
 باز می آید به گوش
 مرد دهقان بیل را
 می گذارد روی دوش
 باز او خوشحال و شاد
 می رود تا مزرعه
 چون که دارد در دلش
 حرف ها با مزرعه

(میرزاده، ۱۳۸۸: WWW.ahmad-mirzadeh.persianblog.ir)

یا اینکه شاعر راوی اعمال و رفتارهای اجزای طبیعت با هم می شود و آن ها را به زبان ساده و زیبا به کودک منتقل می کند:

گل به باغ آمد
 باغ گل را دید
 گل سلامی کرد
 باغ هم خندید
 می گذشت آرام
 بادی از آنجا
 باد نازی کرد
 بوته گل را
 گل تکانی خورد
 باد را بوسید
 باد چرخی زد
 روی گل را دید
 باد خوشبو شد
 پیچ و تاب می خورد

رفت و رفت و رفت
 بوی گل را برد
 باد هوهو کرد
 هر طرف چرخید
 در میان باغ،
 عطر گل پیچید

(رحمان‌دوست، ۱۳۸۰: ۳)

در این شعر، شاعر به‌طور استادانه‌ای علاوه‌بر اینکه روابط اجزای طبیعی موجود در یک باغ را نشان می‌دهد، از یک عنصر گذرا که می‌تواند چندصباحی در باغ میهمان باشد مثل باد سخن به میان می‌آورد و این میهمان علاوه‌بر تأثیرپذیری از همنشینی با گل که نتیجه آن خوشبو شدن است، می‌تواند این عطر دل‌انگیز گل را در سرتاسر باغ پراکند و اجزای باغ را از این نعمت خداوندی بهره‌مند سازد. شاعر به کودک می‌آموزد که همنشینی با افرادی که به تو خوب شدن و خوب بودن را می‌آموزند، می‌تواند بسیار سودمند و مفید باشد.

در بین عناصر طبیعی، بیشترین توجه شاعران در دهه هشتاد به حیوانات (۴۳/۳ درصد) و کمترین توجه به شب و روز (۲/۸ درصد) بود. شکل (۴-۱)، درصد اشعار سروده‌شده در بین عناصر طبیعی را نشان می‌دهد.

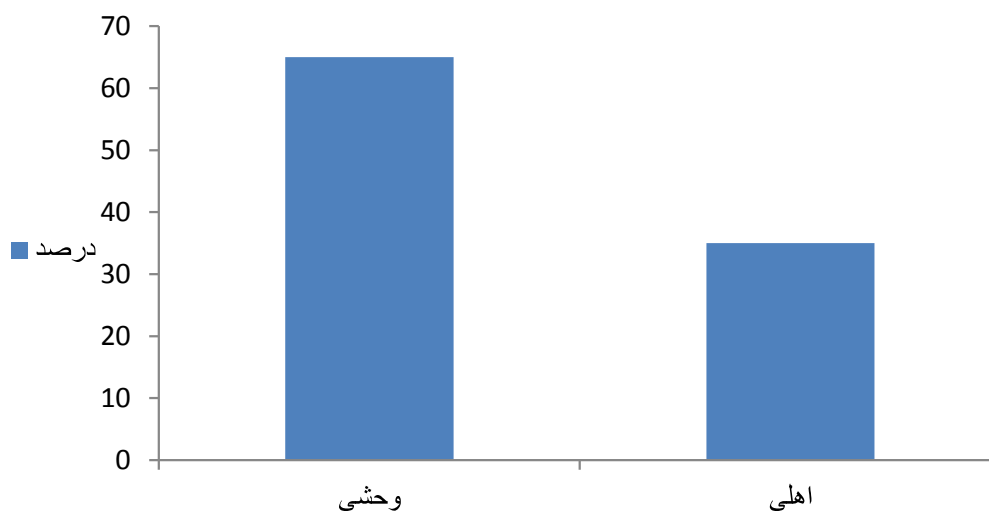

شکل ۴-۱: اجزای تشکیل‌دهنده اشعار با مضامین طبیعت‌گرا

بررسی اسلامی نشان می‌دهد در میان عناصر طبیعی در شعرهای دهه‌های شصت الی هشتاد، بیشترین توجه شاعران از نگاه کودک به حیوانات بوده و کمترین نگاه به گیاهان بوده است؛ چراکه به طیف یافته‌های پیازه، اساس جاندار بودن پدیده‌ها در تفکر کودک، متحرک بودن آنهاست؛ بنابراین جانداران و پدیده‌های طبیعی متحرک به راحتی جاندار تلقی می‌شوند و در تفکر کودک، پدیده «جاندار پنداری گیاه» شکل می‌گیرد. (اسلامی، ۱۳۹۲: ۹۲) درحالی‌که بررسی استاذزاده در بین مجموعه اشعار «قایقی بر ابرها» و «گل بادام» دولت‌آبادی نشان می‌دهد، بیشترین مضامین طبیعت مربوط به گیاهان و کمترین مربوط به حیوانات بوده است. (استاذزاده، ۱۳۹۱: ۶)

حیوانات:

در بررسی اشعاری که دارای مضامین حیوان بوده‌اند، مشخص شد که بیشترین توجه شاعران به حیوانات وحشی (۶۵/۸۵ درصد) نسبت به حیوانات اهلی (۳۴/۱۵ درصد) بود. به نظر می‌رسد با توجه به روح سرکشی و نزدیکی خصوصیات حیوانات وحشی به طبیعت و علاقه‌مندی کودکان به این روحیه، شاعران به این بخش توجه بیشتری نموده‌اند. علاوه بر این به نظر می‌رسد ناشناخته‌تر و دست‌نیافتنی‌تر بودن حیوانات وحشی هم می‌تواند عاملی بر این انتخاب از سمت شاعران باشد.

شکل ۴-۲: اجزای تشکیل‌دهنده اشعار با مضامین حیوانات

بررسی شعرهای دهه هفتاد (زرقانی و عباس‌پورنوغانی، ۱۳۸۶: ۱۷۴) نشان می‌دهد که حیوانات اهلی و ریزنقش بیشتر توجه شاعران را در این دهه جلب نموده است. آن‌ها بیشتر به زیبایی ملوسی حیوان نظر داشته و آن را در شعر مطرح کرده‌اند. بررسی اسلامی در دهه شصت تا هشتاد (اسلامی، ۱۳۹۲: ۱۵۳) و بررسی استاذزاده بر روی دو منظومه شعر پروین دولت‌آبادی باعنوان «فایقی بر ابرها» و «گل بادام» همین نظر را بیان می‌کند؛

(استاذزاده، ۱۳۹۱: ۶)

درحالی‌که بررسی‌ها در دهه هشتاد نشان می‌دهد، حیوانات وحشی مانند کلاغ، پروانه و کرم شب‌تاب بیشترین توجه شاعران را به خود جلب کرده است. در بعضی مواقع، شاعران نگاه دوگانه‌ای به حیوانات دارند که این می‌تواند نشأت گرفته از افکار عامیانه باشد؛ مثلاً به نگاه دوگانه به کلاغ در این شعر توجه کنید:

امروز کودکی زد
 آقاکلاغه را سنگ
 یعنی برو از اینجا
 هستی تو زشت و بدرنگ
 آقاکلاغه فوری
 از جا پرید و ترسید
 آمد به خانه ما
 نشست روی یک بید
 گفتم آقاکلاغه
 بال‌وپرت قشنگ است
 بخوان برایم آواز
 دلم گرفته، تنگ است
 آقاکلاغه اما
 دلش گرفته بود
 اصلاً به من نخندید

(حجازی، ۱۳۷۴: ۱۲۶)

چشمش ز غصه تر بود

در بسیاری از مضامین، نقش و شخصیت حیوان براساس گفته‌ها و روایات و سنت‌هایی است که سینه‌به‌سینه و نسل‌به‌نسل منتقل شده است؛ مثلاً کلاغ حیوانی سیاه و شوم معرفی می‌شود. این مسئله می‌تواند برداشت غلط ما از اتفاقاتی باشد که با ورود کلاغ در حوزه تفکر ما و با ایجاد یک حادثه رخ داده باشد. به قول سهراب سپهری که «چشم‌ها را باید شست، جور دیگر باید دید». شاعر در شعر، ابتدا تصویری بد از کلاغ ارائه می‌دهد اما بعد از آن به اصلاح آن و نگرش سنتی می‌پردازد. این واقعیت که خود کلاغ از نوع نگاه اولی دل‌آزرده است، در متن شعر آورده شده است. در شعر دیگری، شاعر با زبان تنهایی کلاغ می‌گوید؛ این تنهایی می‌تواند زائیده افکاری باشد که کلاغ را سیاه و شوم می‌پندارد، ولی حاضر نیست با آن ارتباط دوستی برقرار کند. در این شعر، نویسنده سنت‌شکنی می‌کند و باب دوستی با کلاغ را می‌گشاید:

توی دفتر می‌کشم

خانه‌ای همراه باغ

بعد روی یک درخت

لانه‌ای با یک کلاغ

چند روزی هست او

بال‌هایش بسته است

قارقاری هم نکرد

مثل اینکه خسته است

مادرم می‌گوید: او

خسته از تنهایی است

دوستی می‌خواست او

تا که پیشش می‌نشست

می‌روم در لانه‌اش

می‌زنم طرح کلاغ

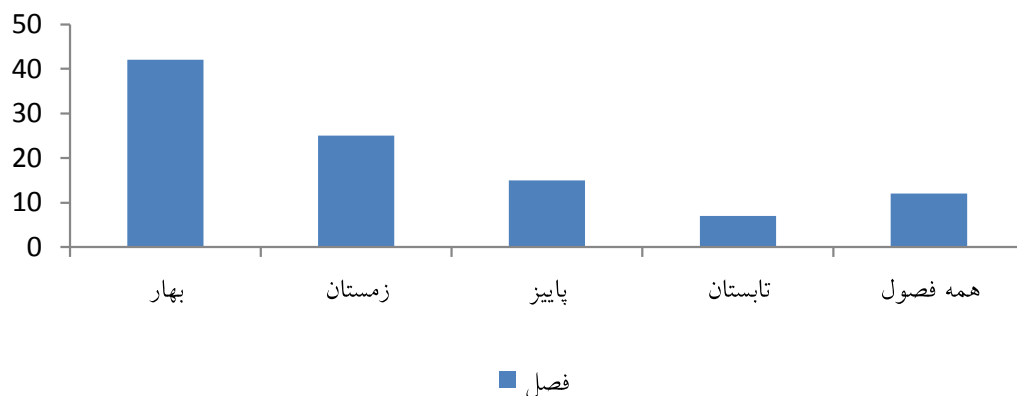
قارقار خنده‌ها

می‌رسد هر جای باغ

(دهقانی رحیم‌آبادی، ۱۳۸۷: همان)

فصول:

تمام تغییرات طبیعت را می‌توان با تغییر در فصول مشاهده کرد. بهار پرتراوت، تابستان گرم، پاییز رنگارنگ و زمستان یک‌رنگ و سفید، همه نشانه‌هایی از تحول در طبیعت و تمام عناصری است که جزء جزء آن را تشکیل می‌دهند. این تغییر می‌تواند در انسان هم رخ دهد. همانند بررسی اسلامی در مضامین شعر کودک دهه‌های شصت تا هشتاد و زرقانی و عباس‌پورنوغانی در بررسی محتوای شعر کودک در دهه هفتاد و استادزاده در بررسی دو منظومه شعر پروین دولت‌آبادی، در بررسی‌ها، فصل بهار بیشترین مضامین شعری مربوط به فصول را به خود اختصاص داده است. (اسلامی، ۱۳۹۲: ۹۲- زرقانی و عباس‌پور، ۱۳۸۶: ۱۷۴- استادزاده، ۱۳۹۱: ۸) زایش دوباره طبیعت، جوانه زدن و شکوفاشدن گل‌ها، آب شدن یخ زمین و تراوت مجدد طبیعت، همچنین نغمه‌سرایی پرندگان و دلپذیری گرمای خورشید بعد از این فصل سرد، عوامل اصلی انتخاب این فصل توسط شاعران در شعرهای خود است. در بررسی ما، ۱۵/۱۵ درصد اشعار متعلق به فصول است.

شکل ۴-۳: درصد فصل‌های مختلف در اشعار مورد بررسی با مضامین طبیعت‌گرا-فصول

در بهار تحرک، پویایی، زنده شدن و آغاز زندگی را می توان حس کرد:

بهار آمد
 بهار آمد صدا زد
 پر خوابی زمین جان؟
 نمی دانی مگر تو
 فراری شد زمستان
 زمین خمیازه ای کرد
 به آرامی تکان خورد
 نگاه خسته اش را
 به سوی آسمان برد
 نسیم آمد کنارش
 به او لبخند بخشید
 زمین پیراهنی نو
 به رنگ سبز پوشید
 دلش شد لاجوردی
 پراز بال پرنده
 و بارید از نگاهش
 سرود سبز خنده

(خدادوست، ۱۳۸۷: www.ahmadkhodadoost.blogfa.com)

آغاز فصل بهار همراه با عید نوروز و تعطیلات آن و دیدوبازدیدهای خانوادگی همیشه تأثیر بسیار زیادی بر خاطرات دوران کودکی انسان می گذارد؛ فصلی که با عید و نوشدن آغاز می شود:

باز هم آمد بهار
 به لطف پروردگار
 صد گل زیبا شکفت

در چمن و سبزه‌زار
 بلبل شیدای مست
 آمد و بر گل نشست
 شور و نوا ساز کرد
 این سخن آغاز کرد:
 بلبل شیدا منم
 عاشق گل‌ها منم
 کرده مرا بی‌قرار
 جلوه فصل بهار

(طهماسبی‌دهکردی، ۱۳۸۷: همان)

زمستان با بارش یک‌ریز برف و سفیدشدن طبیعت می‌تواند انگیزه‌های زیادی را در کودکان ایجاد کند. وقتی کودکان صبح از خواب بیدار می‌شوند و تمام دشت، صحرا، کوه، جنگل و حیاط خانه را سفید می‌بینند، پراز طراوت و هیجان می‌شوند؛ چون کودک هیچ فصلی را با یک تجربه نکرده، برایش جالب و سؤال‌برانگیز است و حس کنجکاوی‌اش تحریک می‌شود. شاعر می‌تواند از این حس برای آنچه می‌خواهد به کودک منتقل کند، کمک بگیرد:

ننه‌سرما امروز
 کیسه‌ای داشت به دست
 خسته از راه رسید
 روی یک ابر نشست
 ناگهان کیسه او
 پاره شد توی هوا
 پر شد توی هوا
 پر شد از پنبه برف
 ناگهان خانه ما

بچه‌ها خندیدند
 کوچه‌ها زیبا شد
 باز آدم‌برفی
 همه‌جا پیدا شد

(شعبان‌زاده، ۱۳۸۷: www.beyadebaba.blogfa.com)

با وجود سرمای هوا، کودک از حادث شدن زمستان که همراه با بارش برف می‌باشد، خوشحال است. شاید برای کودکانی که در زمستان پاره شدن کیسه ننه‌سرما را نمی‌بینند و تنها سرمای آن را حس می‌کنند، زمستان فصل زیبایی نباشد، اما آنچه مسلم است، بیشتر شاعران کودک سعی کرده‌اند سرمای زمستان را به وسیله بارش برف سفید و زیبا در ذهن کودکان به فراموشی بسپارند و تصویر زیبا و دل‌انگیزی از زمستان ترسیم کنند.

احمد میرزاده در شعرش این‌طور بیان می‌کند:

دیشب آغاز شد برف و اینک
 شهر دیگر سفید است از برف
 خانه برفی و کوچه برفی است
 شهر، یکسر سفید است از برف
 مطمئنم که بیرون خانه
 سوز می‌آید آن‌هم چه سوزی!
 برف خوبی‌ست، پس می‌توانم
 برف‌بازی کنم چند روزی

(میرزاده، ۱۳۸۹: همان)

پاییز فصل دوباره شکفتن کودک است، آغاز زندگی جدید بعد از فصل بهار، زندگی سرشار از شادی‌های کودکانه و رفت و آمدهای روزانه، فصل آغاز مدرسه، فصل رویش جوانه‌های عقل و ذهن در گلدان مدرسه، فصل رنگ‌رنگ پاییز، پاییز با رنگارنگی‌اش و آغاز مدرسه‌اش همیشه افسونگری می‌کند. زیباترین فصل خدا تجربه نگریستن انواع رنگ‌ها را به کودک می‌دهد و کودک را سرشار از رنگین‌کمان خدا می‌کند:

وقتی میاد پاییز زیبا
 گرد طلا را می‌پاشد به روی برگ‌ها
 برگ‌ها میشه طلایی و زرد
 هوا میشه یه خورده‌ای سرد
 پاییز قشنگه
 طلایی رنگه
 سرما را کم کم میاره
 بارون نم‌نم می‌باره
 اول پاییز
 پاییز برگ‌ریز
 اول مهر مهربونه
 هر بچه‌ای خودش می‌دونه
 باید بره مدرسه
 و درس بخونه

(طهماسبی‌دهکردی، ۱۳۸۷: همان)

پاییز می‌تواند دو چهره داشته باشد؛ گاهی شاد و طربناک و گاه غم‌انگیز و دلگیر و البته غالباً متعلق به تصویر دوم است. آنجاکه پاییز شاد است، بیشتر به مدرسه و شروع سال تحصیلی پیوند خورده است. بعد از بهار و زمستان و پاییز، شاعران توجه خود را به تابستان معطوف داشته‌اند که تعداد این‌گونه سروده‌ها بسیار اندک است.

نتیجه

بررسی اشعار چاپ‌شده در دهه هشتاد در این مطالعه نشان می‌دهد که شاعران کودک این دهه توجه ویژه‌ای به مضامین طبیعت‌گرا داشته‌اند؛ به گونه‌ای که ۳۷/۹ درصد اشعار موردبررسی، دارای مضامین طبیعت‌گرا بوده‌اند. توجه و علاقه کودکان به طبیعت می‌تواند

یکی از دلایل مهم برای این رویکرد باشد. در مضامین طبیعت‌گرا، حیوانات بیشترین توجه شاعران را به خود جلب کرده است؛ زیرا آن‌ها دریافته‌اند اشعاری که بتواند با مخاطب ارتباط بهتری برقرار کند، تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت. وجود دست‌مایه‌هایی مثل رابطه بین فرد و خانواده، مدرسه، نوع زندگی، جامعه، شغل، اعیاد و مناسبت‌ها، دوست و همبازی، همکلاسی و تعاون و اتحاد، همبستگی، وطن‌پرستی، عدالت و آزادی باعث شده است، شاعران این دهه به شعرهایی با مضامین سیاسی-اجتماعی توجه خاصی داشته باشند؛ هرچند این مضامین بعد از مضامین طبیعت‌گرا، در مرتبه دوم قرار گرفته‌اند. به نظر می‌رسد، پرداختن به مسائل خانواده در قالب شعر، از نکات مهمی است که توجه شاعران را به خود جلب کرده است. خانواده به‌عنوان پایه و اساس هر اجتماعی می‌تواند تأثیر شگرفی در رفتار، شکل‌گیری شخصیت و منش فرد داشته باشد. متأسفانه در این بخش، به روح همکاری و تعاون و دوستی توجه کمی شده است که این مسأله نباید از نظر شاعران مغفول بماند.

توجه اندک شاعران این دهه به اشعار با مضامین علمی و آموزشی و تربیتی اخلاقی می‌تواند عواقب جبران‌ناپذیری در کودکان این نسل گذاشته باشد که نیاز به تحقیق و بررسی بیشتری دارد. نبود توزیع یکنواخت فراوانی مضامین در بین شش گروه مورد بررسی، نشان از تفاوت نگاه شاعران به مسائل این دهه دارد. اختلاف درصد بین بیشترین مضامین (طبیعت‌گرا ۳۷/۹ درصد) با کمترین مضامین (تربیتی-اخلاقی ۲/۷ درصد) نشان می‌دهد که این مسأله تحقیق و بررسی بیشتری از نظر جامعه‌شناسی و اتفاقاتی را که در این دهه رخ داده است، می‌طلبد. اینکه چرا شاعران شعرهایی با مضامین تربیتی-اخلاقی، علمی-آموزشی و دینی را کمتر سروده‌اند، جای بحث و بررسی دارد و اینکه چرا مضامین طبیعت‌گرا و سیاسی-اجتماعی، بیشترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند، می‌تواند تحقیق دیگری را شامل شود.

پیشنهادات

۱. اشعار این دهه براساس گروه‌های سنی بررسی شود.
۲. نتایج این تحقیق با دهه‌های قبل مقایسه شود.
۳. علل توزیع مضامین در شش گروه مورد مطالعه و تغییرات آن بررسی شود.

فهرست منابع

- ۱- پولادی، ک. (۱۳۸۴). بنیادهای ادبیات کودکان، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۲- حاجی‌زاده، ح. (۱۳۹۱). طبیعت در شعر جعفر ابراهیمی (شاهد)، تهران.
- ۳- حجازی، ب. (۱۳۷۴). ادبیات کودکان و نوجوانان (ویژگی‌ها و جنبه‌ها)، تهران: روشنگران.
- ۴- رحمان‌دوست، م. (۱۳۷۸). بابا آمد نان آورد، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۵- _____، . (۱۳۸۰). باغ و باد و گل، انتشارات محمد.
- ۶- _____، (۱۳۸۱). خورشید و فصل‌ها، انتشارات آبان.
- ۷- _____، . (۱۳۸۲). گول کوچولو آمده بترس، لولو آمده، انتشارات سازمان آموزشی وزارت آموزش و پرورش، موسسه فرهنگی برهان.
- ۸- _____، . (۱۳۸۸). با چی پیریم، انتشارات چاپ مدرسه.
- ۹- _____، . (۱۳۸۹ الف). آسمان هنوز آبی است، انتشارات محراب قلم.
- ۱۰- _____، . (۱۳۸۹ ب). صدای ساز می‌آید، انتشارات محراب قلم.
- ۱۱- _____، . (۱۳۸۹ ج). ماهی‌ها با هم، انتشارات شباهنگ.
- ۱۲- _____، . (۱۳۸۵). کلید تخیل برای کودک، تجربیات واقعی اوست.
- ۱۳- رضایی، ز. (۱۳۸۷). شعر کودکان ابزاری برای زبان‌آموزی.
- ۱۴- شاه‌آبادی، ح. (۱۳۸۲). مقدمه‌ای بر ادبیات کودک، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- ۱۵- میرهادی، ت. (۱۳۷۳). ادبیات کودک و نوجوان، فرهنگ‌نامه کودک و نوجوان تهران.
- ۱۶- نعمت‌اللهی، ف. (۱۳۸۶). ادبیات کودک و نوجوان (شناسایی، ارزشیابی، ارزش‌گذاری)، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی.

مقالات:

- ۱- استادزاده، ز. (۱۳۹۱). «بررسی محتوایی اشعار کودکان پروین دولت‌آبادی، مجله علمی پژوهشی مطالعات ادبیات کودک، س ۳، ش ۲، صص ۲۳ - ۱».
- ۲- بزی، و. (۱۳۸۷). «مفهوم کودکی و جایگاه کودکان در فرهنگ و جامعه ایرانی»، روزنامه خراسان.
- ۳- زرقانی، س، م، عباس‌پورنوغانی، م. (۱۳۸۶). «بررسی محتوایی شعر کودک دهه هفتاد (گروه‌های سنی الف، ب و ج)»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، ش ۱۵۹، صص ۱۹۴ - ۱۶۹.

۴ - نیک طلب، ب. (۱۳۹۲). «درخت و کوه در شعر کودکی»، کتاب ماه کودک و نوجوان، صص ۸۷-۸۴.

۵ - _____، _____ (۱۳۹۲). «شهر در شعر کودک و نوجوان»، کتاب ماه کودک و نوجوان، صص ۸۷ - ۸۲. سایت‌ها:

۱ - بزی، ویدا. (۱۳۸۷). www.aftabir.com.